

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ДОМАШНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ (ПЕРША ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ)

У статті розглянуто змістовний компонент виховного процесу в системі домашньої освіти в Україні в першій половині ХІХ століття. Виявлено, що моральне виховання посідало пріоритетне становище у змісті домашньої освіти. Проаналізовано педагогічні рекомендації провідних просвітників щодо морального виховання.

Ключові слова: моральне виховання, домашній наставник, домашня освіта.

В статье рассмотрен содержательный компонент воспитательного процесса в системе домашнего образования в Украине в первой половине ХІХ века. Выведено, что моральное воспитание занимало приоритетное положение в содержании домашнего образования. Проанализировано педагогические рекомендации ведущих просветителей касательно морального воспитания.

Ключевые слова: моральное воспитание, домашний наставник, домашнее образование.

In the article the substantial component of the educational in the system of home education in Ukraine in first half of the ХІХth century are revealed. It was found out that moral education took priority in the content of home education. The pedagogical recommendations of leading educators on moral education are analyzed.

Key words: moral education, home tutor, home education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку незалежної української держави одним із пріоритетних положень Закону України «Про освіту» є виховання високих моральних якостей. Відповідно до Концепції національного виховання студентської молоді серед основних напрямів національно-виховної діяльності визначено моральне виховання, що має на меті формування моральної культури особистості на рівні власних переконань. Надання освіти відповідно до індивідуальних нахилів і здібностей кожного, створення особистісно орієнтованого педагогічного процесу, спрямованість на задоволення пріоритетних потреб національної системи освіти зумовлюють важливе значення домашньої освіти на державному рівні. Тому ретроспективний

аналіз теоретичних ідей і практики домашнього виховання першої половини XIX століття набуває актуалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Питання морального виховання в домашній освіті порушується у збірниках постанов Міністерства народної освіти першої половини XIX століття, роботах просвітників минулого Сальцмана, В. Татищева, Годон, І. Богдановича, О. Ободовського, у виданні «Бібліотека для читання». Важливі положення щодо морального виховання молоді висвітлено і в роботах сучасних науковців В. Лозової, А. Троцько. Дана педагогічна проблема не має фундаментальних узагальнень, тому постає потреба в її розгляді.

Мета статті – проаналізувати питання морального виховання в домашній освіті в Україні в першій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Значне поширення діяльності домашніх наставників у першій половині XIX століття поставило приватне домашнє навчання та виховання молоді на один щабель з державною освітою в Україні. Разом із наданням діяльності гувернерів офіційного статусу в 1834 році від домашнього виховання вимагалось співзвучності з освітніми цілями і завданнями уряду. Зокрема, надання домінуючого місця морального виховання в змістовному компоненті виховного процесу і, як наслідок, підвищення значимості його якісного втілення. Аналіз історичної й педагогічної літератури свідчить, що цілком реальну загрозу в досягненні визначених державою пріоритетів становили іноземні гувернери як носії власної моральної культури. Так, у постанові «О воспрещении принимать в должности по домашнему воспитанию иностранцев, неполучивших аттестатов от Русских университетов» 25 березня 1834 року наголошувалось, що батьки мають усвідомлювати важливість прийняття цієї постанови, зміст домашнього виховання повинен співвідноситись з «духом наших установ» [5, с. 554], важливо застерігати вихованців від впливу, який не відповідає вітчизняним віруванням і моральності. Зміст морального виховання залежав від моральної культури самого наставника, тож відповідно до цієї постанови батьки мали вимагати від гувернерів свідоцтва про їхні моральні якості й поведінку.

Значущим аспектом у моральному вихованні тогочасний уряд вважав і навчальну літературу. Згідно з додатковими правилами про домашніх наставників і вчителів 2 серпня 1834 року передбачалось, що у змісті домашньої освіти повинні використовуватись книги й посібники, ухвалені урядом для державних училищ [4, с. 2291]. За бажанням батьки могли дозволити наставникам і вчителям користування іншими підручниками, проте суворо обговорювалось, що вони мають бути дозволені цензурою, сприяти патріотичному вихованню й не повинні негативно позначатись на формуванні моральних якостей дітей.

Вивчення історичної, педагогічної, методичної літератури показало, що на допомогу гувернерам першої половини XIX століття були представлені провідні педагогічні здобутки. Зокрема, ефективним посібником у формуванні моральних якостей вихованців була праця видатного письменника, поета, прибічника прогресивних ідей французького просвітництва І. Богдановича (1743-1803) «Таблиця для дітей...» [2]. Зазначений твір складався з опису чесноти, неправильної поведінки, перешкоди до правильної поведінки і правила бажаної поведінки. Наприклад, «Благоразуміє. Неправильное употребление. Порокъ, противодействующій добродетели. Правило» [2, с. 347-348].

У ході дослідження встановлено, що широкого обговорення набуло питання якості процесу морального виховання. Так, у «Бібліотеці для читання» визначалась доцільність шкільної й домашньої освіти. У статті зауважувалось, що домашнє навчання і виховання може слугувати підготовкою до школи [1, с.77]. Проте очевидною перевагою домашньої освіти вважалось моральне виховання дитини, яке було слабким місцем у шкільній системі освіти.

Теза про значущість морального виховання в домашній освіті обстоювалась і у ґрунтовній педагогічній праці діяча першої половини XIX століття «О неблагоразумном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах, по способу Сальцмана.» [6]. Автор наголошував, що «Виховання, не спрямоване» на моральну просвіту «і таке, що не досягає ті, є спотворенням. А не вихованням юності» [6, с. XVI]. Розкриваючи місце морального виховання в освіті, автор виходив із позиції про те, що головне «благополучіє» в житті людини це – вміння

себе контролювати й діяти відповідно до моральних цінностей. Виключно розумовий розвиток дитини, на думку Сальцмана, може мати згубні наслідки, освіта стає неприйнятною без морального виховання.

Педагог підкреслював, що навчання і виховання повинно носити цілісний характер. Так, головною метою у вивченні зоології і ботаніки просвітник вважав моральне виховання дитини. Формування моральних почуттів вихованців, як зауважував педагог, доцільне за допомогою творів мистецтва, наслідків людської праці. Змістовний компонент навчально-виховного процесу, що сприяє формуванню моральності вихованців, визначив і видатний діяч В. Татищев [8, с. 78]. Зокрема, він виокремив такі галузі знань: 1) науки, що розвивають мовлення людини; 2) орієнтація на фінансове забезпечення, вміння вести побут; 3) знання про здорову їжу, основи медицини; 4) самозахист, володіння зброєю, знання релігійних і громадянських законів; 5) наука логіка; 6) богослов'я.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що в першій половині XIX століття важлива роль у процесі морального виховання відводилась й об'єктам виховання. Зокрема, Сальцман адресував свої поради батькам і професійним домашнім наставникам. З метою прищеплення вихованцям загальнолюдських цінностей, формування моральних якостей дітей на ґрунті визнаних суспільством правил і норм поведінки педагог радив родині й гувернерам використовувати виховні ситуації, привчання. У виданні «Бібліотека для читання» зазначалось, що виховання дитини повинно здійснюватись одним високоморальним наставником, бо велика кількість вихователів по-різному впливають на формування моральної культури вихованця. Така практика могла призвести до вироблення негативних рис характеру, наприклад, лінощів, марнослів'я, низької моральності [1].

Про виховний вплив оточення висловлювалась педагог Годон [3]. Під «оточенням» просвітниця розуміла прислугу, яка через свою неосвіченість виступала для дітей поганим прикладом моральної поведінки. Тому, за твердженням Годон, домашні наставники мали бути взірцем високої моральності.

Як і Сальцман, просвітниця зауважувала, що моральні якості й досвід моральної поведінки повинні формуватись саме через домашнє виховання [3, с. II].

Приділяючи увагу змісту морального виховання, Годон указувала, що воно повинно ґрунтуватись на релігійних засадах. Автор зауважувала, що першочергове значення в навчально-виховному процесі має відводитись вивченню Закону Божого і засвоєнню норм християнської моралі з наймолодшого віку. Лише згодом, на думку педагога, слід переходити до набуття дітьми знань з інших наук.

Педагог звертала увагу наставників на врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Відповідно до тверджень Годон, більшість релігійних канонів не доступні для усвідомлення дітьми молодшого віку. Тому для цієї вікової групи дітей автор радила розпочинати виховання з формування уявлень про Бога. З цією метою пропонувалось використання дитячих книжок. На початкових заняттях доцільно озброювати дітей знаннями зі створення світу, скоєння людиною першого гріха. Проведення наступних занять передбачалось за тиждень. Темами для них мали слугувати відомості з Біблії [3, с. XV]. Збагаченню дітей моральними почуттями й переживаннями також сприяло вивчення Священної історії [3, с. XVII]. Розглядаючи індивідуальні особливості дітей, Годон звернула увагу на виховання дітей зі слабким здоров'ям. Педагог визнавала, що такі діти потребують особливого підходу, але застерігала від задовольняння всіх їхніх забаганок.

Годон виокремила низку норм поведінки, які необхідно виховувати в дітях: порядність, усвідомлення своїх дій, миролюбність, доброзичливі стосунки в родині, поважливе ставлення до тих, хто поряд, чесність, правдивість тощо.

Як показало дослідження, Годон приділяла увагу питанню формування самоповаги дитини, що визначалась позитивною моральною якістю особистості за умови адекватної самооцінки. Якщо ж самооцінка була завищеною, ця риса могла перевтілитись в гординю. Годон відзначала, що марнославство в дітях слід корегувати за допомогою методу освічення, пояснюючи їм, що вони не зможуть

отримати послуги й повагу від тих, кого зневажають. Сама тільки належність до вищого класу суспільства не позиціонувала людину як благородну особистість.

З метою виховання почуття гідності автор радила застосовувати у виховному процесі бесіди, пояснення. Важливим аспектом морального виховання Годон визначала формування звички тактовної поведінки дітей. Так, звернення вихованців до дорослих у наказовому тоні вважалось неприпустимим, а від наставника вимагалось стеження за тим, щоб усі побажання дітей висловлювались виключно у формі прохання. Просвітниця закликала з обережністю ставитись до формування в дітей почуття сорому. За словами Годон, у виховному процесі досить поширений такий недолік: наставники і батьки часто зауважують дітям, що їхня поведінка є соромною. Як наслідок, діти не розуміють, що насправді має викликати почуття сорому.

Цінною є думка Годон про те, що діти 2-4 років не усвідомлено здійснюють небажані вчинки, які не мають негативних наслідків, тому не варто коректувати поведінку дітей зауваженнями, бо таким чином наставники звертають її увагу на негідну поведінку [3, с. 50]. За словами просвітниці, бажано запобігати потрапляння дітей в незручні ситуації. Не можна сміятись над поведінкою вихованців, говорячи, що вони вчиняють соромні речі. Як пояснювала Годон, діти часто не розуміють своєї поведінки, тому сміх, як реакція дорослих, закріплює у вихованців думку, що їхній вчинок смішний і не пов'язаний із соромом. Якщо дитина може зрозуміти, що вчинила неправильно, треба зробити лаконічне зауваження. Годон відзначила, що погані звички, особливо ті, які дітям подобаються, краще викоренити, показуючи вихованцям несхвалення їхньої поведінки. Якщо наставники будуть використовувати зауваження, ймовірніше воно призведе до протилежного ефекту, і діти будуть продовжувати чинити неправильно, але приховуючись від дорослих. Під поганими звичками автор мала на увазі порушення норм етикету.

Годон висловлювалась за формування морального досвіду в діяльності. Зокрема, домашній вихователь повинен організувати практичні заняття вихованців, проте не відволікати їх від улюбленої справи. Якщо вихованці

втомилась від рухливої ігри і не знають чим себе зайняти, треба переключити їхню увагу на діяльність спокійнішого характеру.

Педагог підкреслювала значення емоційного стану вихованців у накопиченні їхніх моральних почуттів. Так, важливо, щоб діти виконували доручення із задоволенням. Наприклад, можна запропонувати вихованцям перебрати горох тощо. Виховання моральної культури, на думку Годон, передбачає вироблення в дітей звички доводити розпочате діло до кінця. Така моральна поведінка дозволить уникати непослідовності в діях вихованців. Задля засвоєння дітьми моральних норм і подальшої свідомої поведінки на їхній основі Годон пропонувала систематично повторювати вимоги моралі.

Як показало проведене дослідження, у виховній концепції видатного педагога першої половини XIX століття О. Ободовського було також закладено ідею пріоритетності виховання моральної поведінки дітей. Педагог виокремив два види виховання – непряме, або негативне моральне виховання, і пряме, або позитивне. Зазначені види визначались залежно від їхнього виховного впливу на дитину. Так, метою непрямої дії на дитину було збереження притаманних їй моральних якостей і запобігання шкідливих намірів, уникнення зовнішнього впливу; пряме, або позитивне, виховання спрямовувалось на формування характеру вихованця за допомогою просвітницької діяльності [7, с. 100].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виховні орієнтири уряду першої половини XIX століття і педагогічні здобутки провідних просвітників зазначеного історичного періоду доводять пріоритетне становище морального виховання у змісті домашньої освіти в Україні. Виховання мало ґрунтуватись на усталених вітчизняних нормах моралі, християнських засадах і загальнолюдських цінностях. Визначення ролі особистості домашнього вихователя, суб'єктно-об'єктних стосунків у формуванні моральних якостей вихованців, напрямів морального виховання видатними педагогами висуває перед сучасним інститутом гувернерства завдання переосмислення здобутків минулого та пошук нових підходів до виховання підростаючого покоління відповідно до сьогоденної ситуації в суспільстві. Подальшого детального розгляду потребують питання

методів і форм морального виховання в системі домашньої освіти України, методичного забезпечення діяльності гувернерів у різні історичні періоди тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библиотека для воспитания. / [изд. А. Семена]. – М.: тип. А. Семена, 1843. – Отд. 1, Ч. 1. — 363 с.
2. Богданович И. Ф. Сочинения Богдановича / И. Ф. Богданович. - СПб.: изд. Смирдина, 1848. – Т. II: Проза. – 360 с.
3. Годон. Домашнее воспитание, или нравственное образование первого возраста обоих полов, посвященное всем матерям и лицам, заступающим их место / Годон; [пер. с франц. А. Волков]. – М.: Тип. Евреинова, 1837. – IV, XXII, 143 с.
4. Настольная книга по народному образованию: законы, распоряжения, правила, инструкции, уставы, справочные сведения и пр. по школьному и внешкольному образованию народа / [составлена Г. Фальборком и В.Чарнолуским]. – СПб.: Типо-литография Б. М. Вольфа, 1904. – 2623 с.
5. О воспрещении принимать в должности по домашнему воспитанию иностранцев, неполучивших аттестатов от Русских университетов // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб.: в тип. Импер. акад. наук, 1864. – Т. II. – С. 553-554.
6. О неблагоразумном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах, по способу Сальцмана. – СПб.: в тип. Импер. рос. Акад., 1831. – Ч. II: Проза. – 360 с.
7. Ободовский А. Г. Руководство к педагогике, или науке воспитания. – СПб.: в типографии Конрада Вингебера, 1835. – 352 с.
8. Татищев В. Н. Разговор о пользе наук и училищ / В. Н. Татищев. – М.: Университетская тип. М. Каткова, 1887. – 171 с.